

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz · Rafał Michalczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa
Komentarz

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

37. Wnioskowanie z celu na środki

[1. FORMUŁY ALTERNATYWNE I POKREWNE] Reguła instrumentalnego nakazu; Reguła instrumentalnego zakazu.

[2. ISTOTA] W konstytucyjnym kontekście norm programowych wnioskowanie z celu na środki wyraża „stanowiąca składnik akceptowanej koncepcji źródeł reguła inferencyjna, którą można sformułować następująco: «jeżeli nakazane jest zrealizowanie (lub dążenie do osiągnięcia) celu *C*, to nakazane jest podjęcie takich działań *D*, które są środkami do realizacji celu *C*»” (Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 129). Zgodnie z szeroko rozpowszechnionym i akceptowanym w polskim prawoznawstwie stanowiskiem teoretycznym wnioskowanie z celu na środki może przybierać dwie podstawowe formy: instrumentalnego nakazu (pojęciowo powiązanego z kategorią warunku koniecznego) oraz instrumentalnego zakazu (operującego kategorią warunku wystarczającego). Pierwsza z nich stanowi, że jeśli nakazana jest realizacja jakiegoś stanu rzeczy, to nakazane jest też wszystko, co jest warunkiem koniecznym zrealizowania tegoż stanu rzeczy; natomiast gdy zakazane jest zrealizowanie pewnego stanu rzeczy, to nakazane jest czynienie wszystkiego, co konieczne, aby ten stan rzeczy się nie zrealizował. Z kolei dyrektywa instrumentalnego zakazu głosi, że jeśli nakazana jest realizacja określonego stanu rzeczy, to zakazane jest czynienie czegokolwiek, co byłoby warunkiem wystarczającym niezajścia tego stanu rzeczy; analogicznie dla norm zakazujących – zakaz realizacji danego stanu rzeczy pociąga za sobą zakaz czynienia czegokolwiek wystarczającego do jego zrealizowania (PPPiP: 94–95). W sformułowaniach wprost eksponujących związki przyczynowo-skutkowe reguła instrumentalnego nakazu nakazuje zatem uczynić wszystko, co jest przyczynowo konieczne do zrealizowania wymaganego przez prawo obowiązujące stanu rzeczy; natomiast reguła instrumentalnego zakazu zakazuje czynić cokolwiek, co byłoby przyczynowo wystarczające dla niepowstania tegoż stanu (Gromski 2016: 299; szerzej zob. Lewandowski 2013: 256–262). Przy czym należy podkreślić, że w orzecznictwie wnioskowanie z celu na środki stosowane bywa również często w odniesieniu do dozwoleń, a także rozmaitych innych kwestii prawnych i faktycznych (por. pkt 5).

[3. UZASADNIENIE] Wnioskowanie z celu na środki jest paradygmatycznym przykładem wnioskowania instrumentalnego, w sferze prawnej nakierowanego przede wszystkim na skuteczność normatywną, w związku z czym jego filozoficznego uzasadnienia poszukiwać należy w ustaleniach dotyczących takich właśnie rozumowań. By wskazać owo uzasadnienie, należy wcześniej odpowiedzieć na pytanie o to, co przenoszone jest „z celu na środki” podczas posługiwania się omawianym toposem. W literaturze prezentuje się dwa ogólne stanowiska: transmisja dotyczy może racji albo powinności. Pierwsze ujęcie najlepiej ilustruje tzw. zasada umożliwiająca (ang. *facilitative principle*), opisana przez Josepha Raza, którą można wyrazić następująco: jeśli posiadamy niepodważalną rację na rzecz podjęcia działania *A*, mamy rację, aby wykonać każdy (ale tylko jeden) z możliwych (dla nas) alternatywnych planów działań, umożliwiający wykonanie działania *A* (Raz 2005: 5n). Wedle drugiego z ujęć instrumentalna transmisja dotyczy nie tyle racji, ile samej powinności: jeśli powinno się dokonać *A*, wówczas powinno dokonać się również *S* (środek do osiągnięcia *A*).

Poprawne zrozumienie wnioskowania z celu na środki wymaga też rozważenia siły relacji łączącej cele i środki, między którymi zachodzi transmisja racji bądź powinności. W literaturze przyjmuje się najczęściej następujący podział: środki mogą być albo konieczne, albo wystarczające do osiągnięcia danego celu. Zastosowanie opisanych podziałów prowadzi do sformułowania czterech podstawowych możliwych sposobów ujęcia komentowanego toposu:

1. Jeśli nakazane jest *A*, zaś środkiem koniecznym do osiągnięcia *A* jest *S*, to nakazane jest *S*.
2. Jeśli nakazane jest *A*, zaś środkiem wystarczającym do osiągnięcia *A* jest *S*, to nakazane jest *S*.
3. Jeśli istnieją racje na rzecz *A*, zaś środkiem koniecznym do osiągnięcia *A* jest *S*, to istnieją racje na rzecz *S*.
4. Jeśli istnieją racje na rzecz *A*, zaś środkiem wystarczającym do osiągnięcia *A* jest *S*, istnieją racje na rzecz *S*.

Natomiast uszczegółowiony, operatywny schemat wnioskowania prawniczego z celu na środki, odnoszący się do obowiązujących norm prawnych mających charakter reguł celu (np. norm programowych), można przedstawić następująco (Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 129):

- (P_1): podmiotowi *P* nakazana jest realizacja (dążenie do osiągnięcia) celu *C*,
 (P_2): zachowanie *Z* podmiotu *P* jest środkiem do realizacji celu *C*,
 (*W*): podmiotowi *P* nakazane jest zachowanie *Z*.

Chociaż wszystkie te sposoby rozumienia toposu z celu na środki wyglądają podobnie, w praktyce mogą prowadzić do odmiennych rezultatów. Nie oznacza to jednak, że owe odczytania nie współdzielą filozoficznego uzasadnienia. U podstaw każdego z nich leży wymóg instrumentalnej koherencji, którą można scharakteryzować negatywnie w następujący sposób: dana osoba narusza wymóg instrumentalnej spójności w sytuacji, gdy mając zamiar dokonać *A* i wierząc, że *S* jest środkiem do *A*, nie ma zamiaru dokonać *S*.

Argument z celu na środki znajduje uzasadnienie przede wszystkim w szeroko rozumianej racjonalnej spójności ludzkich działań, nakładającej na działający podmiot obowiązek takiego postępowania, które wedle jego najlepszej wiedzy jest adekwatne do osiągnięcia postawionych sobie celów. Natomiast podstawową wartością prawną, uzasadniającą ten typ instrumentalnego wnioskowania prawniczego, jest niewątpliwie skuteczność systemu prawa obowiązującego, a także założenie instrumentalnej racjonalności prawodawcy (por. Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 129; →20).

Argument z celu na środki znajduje silne uzasadnienie konstytucyjne, służąc ocenie dopuszczalności działań organów władzy publicznej w zakresie stanowienia i stosowania prawa. Znaczenie tego argumentu widoczne jest zwłaszcza w trzech obszarach regulacji konstytucyjnej.

Po pierwsze z art. 31 ust. 3 Konstytucji wynika, że wprowadzane przez ustawodawcę ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw człowieka są dopuszczalne tylko wówczas, gdy służą realizacji jednego z celów wymienionych w tym przepisie, a mianowicie zapewnieniu bezpieczeństwa lub porządku publicznego, ochronie środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo ochronie wolności i praw innych osób. Wszelkie wprowadzane przez ustawodawcę ograniczenia praw i wolności są – w rozumieniu tego przepisu – środkami do osiągnięcia wskazanych w nim celów, tj. zapewnienia bezpieczeństwa, porządku i ochrony pewnych wartości, a ich dopuszczalność zależy od tego, czy są one konieczne w rozumieniu art. 31 ust. 3 Konstytucji. Owa konieczność, która wyraża zasadę proporcjonalności (→63), obejmuje m.in. wymóg przydatności. Oznacza on, że ograniczenia praw i wolności jednostki, będące wspomnianymi środkami, powinny być przydatne do osiągnięcia zamierzonych – wskazanych wyżej – celów. Nie mogą one więc celów tych niweczyć, lecz przeciwnie – powinny gwarantować ich realizację. Ocena przydatności środka do osiągnięcia zakładanego celu wymaga jednak odwołania się do wiedzy empirycznej, a w doktrynie podkreśla się, że „sąd konstytucyjny przekroczyłby zakres swej kognicji, gdyby oparł decyzję o uznaniu ustawy za niekonstytucyjną na własnej wiedzy empirycznej, różnej od tej, którą posługuje się ustawodawca” (Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 139).

Po drugie argument z celu na środki znajduje uzasadnienie również w treści art. 228 ust. 5 Konstytucji. Wynika z niego, że działania podjęte w wyniku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego muszą odpowiadać stopniowi zagrożenia i powinny zmierzać do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa. Przepis ten wyraża specyficznie rozumianą zasadę proporcjonalności, obowiązującą w czasie stanu nadzwyczajnego. Wynika z niej, że celem, który ma być osiągnięty w czasie stanu nadzwyczajnego, jest jak najszybsze przywrócenie normalnego funkcjonowania państwa, a środkami do jego osiągnięcia są odpowiadające stopniowi zagrożenia działania podjęte w wyniku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego.

Po trzecie argument z celu na środki uzasadniają także treści konstytucyjnych norm programowych, zawartych zwłaszcza w rozdziale KRP dotyczącym praw socjalnych. Cechą charakterystyczną norm programowych jest to, że nakazują one adresatowi normy – organowi władzy publicznej – realizację określonego celu wyznaczonego przez normodawcę lub dążenie do osiągnięcia tego celu (Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 127n). Pośrednio z norm programowych wynika również zakaz podejmowania działań uniemożliwiających lub utrudniających realizację tychże celów.

Można wyróżnić dwa rodzaje norm programowych: takie, które wprost – choć jedynie przykładowo – wskazują środki służące realizacji założonych celów, oraz takie, które środków tych wprost nie wskazują, pozostawiając adresatowi normy swobodę w zakresie ich doboru (Florczak-Wątor 2009: 112). Przykładem przepisu zawierającego pierwszy rodzaj normy programowej jest art. 75 Konstytucji; wynika z niego, że celem polityki prowadzonej przez władze publiczne powinno być sprzyjanie zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, a środkami do osiągnięcia tego celu – przeciwdziałanie bezdomności, wspieranie rozwoju budownictwa socjalnego oraz popieranie działań obywateli zmierzających do uzyskania własnego mieszkania. Z kolei przykładem przepisu zawierającego drugi rodzaj normy programowej może być art. 74 ust. 1 Konstytucji, zobowiązujący władze publiczne do prowadzenia polityki zapewniającej współczesnemu i przyszłym pokoleniom bezpieczeństwo ekologiczne, pozostawiając jednocześnie tym władzom swobodę w zakresie doboru środków służących do osiągnięcia tego celu. Warto przy tym dodać, że cele społeczno-gospodarcze formułowane są nie tylko w konstytucyjnych normach programowych, lecz także w normach ustawowych. W zakresie swobody regulacyjnej ustawodawcy mieści się bowiem wyznaczanie nowych celów, które nie zostały zapisane w ustawie zasadniczej. Możliwości kontroli konstytucyjności wyznaczonych przez ustawodawcę celów, podobnie jak środków dobranych do realizacji tych celów oraz celów wynikających z Konstytucji, są jednak ograniczone. Trybunał Konstytucyjny podkreśla bowiem, że „ocena celowości i trafności

rozstrzygnięć parlamentu wykracza poza zakres kompetencji sądownictwa konstytucyjnego” (orzeczenie TK z 20.11.1995, K 23/95; wyroki TK: z 24.10.2000, K 12/00; z 24.04.2006, P 9/05), a „stanowienie prawa odpowiadającego założonym celom politycznym i gospodarczym oraz przyjmowanie takich rozwiązań prawnych, które jego zdaniem będą najlepiej służyły realizacji tych celów”, należy do kompetencji ustawodawcy (orzeczenia TK: z 20.11.1995, K 23/95; z 24.02.1997, K 19/96; wyroki TK: z 24.10.2000, K 12/00; z 24.04.2006, P 9/05). Stanowisko to podzielane jest w doktrynie – przyjmuje się w niej, że „stwierdzenie niekonstytucyjności normy ustawowej wyrażającej w sposób bezpośredni lub pośredni cele społeczno-gospodarcze mogłoby nastąpić tylko wówczas, gdyby norma ta w sposób oczywisty naruszała cele wynikające z konstytucyjnych norm programowych. Takie oczywiste naruszenie miałoby miejsce wówczas, gdyby realizacja celu wynikającego z normy ustawowej uniemożliwiała lub znacznie utrudniała realizację celu wyznaczanego przez konstytucyjną normę programową” (Florczak-Wątor 2009: 116–117).

Trybunał ma wszakże pewne możliwości kontroli racjonalności wyboru przez ustawodawcę określonych środków realizacji założonych celów. W doktrynie pojawiają się głosy, że spośród kilku możliwych środków przydatnych do realizacji założonych celów ustawodawca powinien wybrać ten, który umożliwi ich najpełniejszą realizację (Wojtyczek 2004: 10). W orzecznictwie TK przyjęło się jednak pozostawiać ustawodawcy większą swobodę w zakresie doboru środków służących realizacji celów społeczno-gospodarczych wynikających z konstytucyjnych norm programowych, TK stoi bowiem na stanowisku, że nie ma podstaw do ingerencji, gdy „ustawodawca wybrał jeden z konstytucyjnie możliwych wariantów unormowania danej kwestii, nawet jeżeli można mieć wątpliwości, czy unormowanie to było najlepsze z możliwych” (wyrok TK z 3.11.1998, K 12/98). Wydaje się natomiast, że skoro ustawodawca zobowiązany jest do podejmowania działań służących realizacji założonych celów, to TK powinien mieć możliwość kontroli, czy owe środki faktycznie są przydatne do osiągnięcia tych celów, oraz kontroli sposobu rozstrzygnięcia przez ustawodawcę kolizji celów wynikających z norm programowych, które równocześnie nie mogą być realizowane w maksymalnym stopniu. W zakresie jego kognicji pozostaje zatem badanie, czy zastosowanie środków prowadzących do realizacji jednego z kolidujących celów nie utrudnia realizacji innych celów w stopniu większym, niż jest to niezbędne do zapewnienia realizacji pierwszego celu (zasada konieczności), a także czy stopniowi naruszenia jednego z kolidujących celów odpowiada stopień realizacji drugiego z nich (zasada proporcjonalności). To zaś oznacza, że TK ma prawne możliwości oceny swobody ustawodawcy w zakresie wyznaczania celów społeczno-gospodarczych, wyboru środków służących do realizacji celów wyznaczonych przez konstytucyjne normy programowe oraz rozstrzygania kolizji celów wynikających z tego rodzaju norm.

[4. RODOWÓD I EWOLUCJA] Źródeł racjonalności instrumentalnej doszukiwać można się w starożytności: już Arystoteles w *Etyce nikomachejskiej* zaprezentował podstawową formę rozumowania praktycznego, które – w odróżnieniu od rozumowania teoretycznego – pozwala dotrzeć do konkluzji mającej formę imperatywu; to tzw. sylogizm praktyczny (por. Arystoteles 1982: 218 [VI.7,1141b,16–21], 245n [VII.3,1147a,25n]; szerzej zob. Hardie 1980: 240n). Z punktu widzenia współczesnej dyskusji najistotniejsze są jednak późniejsze dociekania Davida Hume’a oraz Immanuela Kanta. Wedle pierwszego racjonalność instrumentalna jest w zasadzie jedyną formą racjonalności praktycznej, nie można bowiem mówić nigdy o racjonalności bądź nieracjonalności samych celów (Hume 1896: 458n; por. Cohon 2018, sec. 3 i 4) – co bardzo przypomina stanowisko Arystotelesa, który twierdził, że racjonalny namysł dotyczy środków, a nie celów. „Nie namyśla się bowiem lekarz nad tym, czy ma uzdrowić, ani mówca nad tym, czy ma przekonać słuchaczy, ani mąż stanu nad tym, czy ma wprowadzić należyte ustawy, ani nikt inny nad celem; lecz wytknąwszy sobie pewien cel, zastanawiają się, w jaki sposób go osiągnąć i za pomocą jakich środków” (Arystoteles 1982: 85–86 [III.3,1112b,12–17]). Natomiast Kant ujął podstawowe rozważania związane z omawianym toposem przede wszystkim w *Uzasadnieniu metafizyki moralności*, gdzie stwierdził: „Wszelkie imperatywy nakazują albo hipotetycznie, albo kategorycznie. W pierwszym wypadku przedstawiają praktyczną konieczność możliwego czynu jako środka prowadzącego do czegoś innego, czego chcemy (albo przynajmniej możemy chcieć)” (Kant 2009: 22).

Rozumowanie z celu na środki ujmowane w Hume’owsko-Kantowską siatkę pojęciową zostało na przestrzeni ostatnich stuleci poddane wnikliwej krytyce. Trudno tutaj jednoznacznie mówić o ewolucji, warto wszakże zwrócić uwagę na ścieżki, którymi podążała dyskusja. Pierwsza droga rozwoju omawianego toposu dotyczy rozstrzygnięcia zauważonego już w pkt 2 problemu, odnoszącego się do tego, czy transfer z celu na środek obejmuje racje, czy też powinności. Druga z kontrowersji przyczyniających się do lepszego zrozumienia toposu z celu na środki związana jest z rozstrzygnięciem, co tak naprawdę podlega racjonalnemu namysłowi: środki – jak twierdziliby przywołani Arystoteles i Hume – czy również cele (por. Kolnai 1961–1962: 195).

[5. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA] Orzeczenia, w których sądy polskie posługują się wprost regułami instrumentalnego nakazu i instrumentalnego zakazu, są nie-liczne; o wiele częściej pojawiające się w dyskursie sądowym wnioskowanie z celu na środki dotyczy zagadnień związanych z kwestiami formalnym, proceduralnymi, kompetencyjnymi albo nawet czysto faktycznymi.

Popatrzmy na przykłady. W wyroku NSA z 14.04.2015, II FSK 401/13, dotyczącym zakazu zaliczania do kosztów uzyskania przychodów przedawnionych

wierzytelności z tytułu kredytów i pożyczek zbywanych funduszowi sekurytyzacyjnemu, odnajdujemy rozumowanie przypominające wnioskowanie oparte na regule instrumentalnego zakazu: „Nie tylko jednak określenie miejsca, jakie zajmują analizowane przepisy w ustawie podatkowej, pozwala ustalić ich treść, zgodnie z którą wśród kosztów niemogących stanowić kosztów uzyskania przychodów znalazły się wierzytelności odpisane jako przedawnione. Przemawia za tym również wykładnia logiczna prowadząca do wnioskowania z celu na środki. Jeżeli bowiem prawodawca zakazał zaliczania do kosztów uzyskania przychodów wierzytelności odpisanych jako przedawnione, to musiał także zakazać dokonywania podobnych operacji finansowych, bez czego zakaz taki nie byłby skuteczny”.

Z kolei w uchwale(7) SN z 31.10.1991, III AZP 6/91, wnioskowanie z celu na środki posłużyło sądowi do ustalenia właściwej formy decyzji prawnej: „Nowelizacja ustawy o ewidencji ludności wprowadziła przepisy dające podstawę do rozstrzygania w drodze decyzji w sprawach ewidencji ludności, tym niemniej bez dostatecznej konsekwencji w stosowaniu terminologii określającej formy działania organów administracyjnych. W art. 8 ust. 2 ustawy [...] stanowi się o rozstrzygnięciu wątpliwości co do charakteru pobytu przez organ administracji. [...]. Na podstawie art. 47 ust. 2 organ administracji jest powołany do rozstrzygania o zameldowaniu lub wymeldowaniu w przypadku zgłoszenia danych budzących wątpliwości. [...] Przepisy art. 8 ust. 2 i art. 47 ust. 2 dopiero przez wnioskowanie z celu na środki wskazują na konieczność stosowania decyzji administracyjnej jako prawnej formy działania organu administracyjnego”. Podobnie orzekł SN w sprawie kar pieniężnych za zajęcie pasa drogowego bez zezwolenia, wnioskowanie z celu na środki określając mianem „uznanego zabiegu wykładni” (uchwała(7) SN z 4.12.1992, III AZP 26/92).

Natomiast w wyroku Krajowej Izby Odwoławczej z 4.12.2015, KIO 2533/15, w części opisowej uzasadnienia znajdujemy przykład pozanormatywnego wnioskowania z celu na środki, dotyczącego relevantnych prawnie okoliczności faktycznych: „Przystępujący wskazał, że w sytuacji opisanej w lit. c) treść ChPL [charakterystyki produktu leczniczego] nie przesądza jednoznacznie, czy podziału można dokonać, czy też nie. O podziale tabletki decydować będą: i) pośrednie wskazanie na dopuszczalność podziału tabletki w innych punktach ChPL (wnioskowanie z celu na środki). Pośrednie wskazanie na możliwość (a nawet konieczność) podziału tabletki może wynikać z punktu dotyczącego dawkowania. Przykładowo w załączonej ChPL produktu leczniczego Tussal, w pkt 4.2, opisującym dawkowanie dla dzieci od 6 do 12 lat, wskazano: «zaleca się stosowanie ½ tabletki». Zasady logiki i doświadczenia życiowego nakazują jednoznaczne stwierdzenie, iż nie jest możliwe podanie pacjentowi ½ tabletki bez dokonania jej podziału”. Z tym ostatnim zdaniem notabene trudno polemizować.

Jak dowodzi Ewa Łętowska, „[p]rawu unijnemu też znana jest reguła instrumentalnego nakazu. To znana zasada *effet utile*, zobowiązująca organy krajowe do osiągnięcia skutku zamierzonego przez prawo unijne. Ale nie chodzi tu wcale o prostą operację myślową typu «wszystko dozwolone, aby tylko cel zrealizować». Zasada *effet utile* zmusza do prowadzenia rozumowania «z celu na środki» w sposób bardzo wyrafinowany, ograniczonego przede wszystkim subsydiarnością prawa unijnego wobec prawa krajowego. [...] Dlatego orzecznictwo TS mówi o zróżnicowaniu obowiązków, jakie europejska reguła instrumentalnego nakazu formułuje wobec różnych organów krajowych i w różnym czasie (przed i po) implementacji prawa UE” (Łętowska, Pawłowski 2012: 58, zob. też powołane tam orzeczenia).

W końcu uwagi wymaga słuszne ograniczenie posługiwania się rozumowaniem z celu na środki w sytuacji zbytniej niedookreśloności przepisów ustawowych (→23), ustanawiających kompetencje dla organów państwa w stosunku do obywateli. Jak czytamy w nad wyraz aktualnym wyroku TK z 12.12.2005, K 32/04, którego obszerny fragment uzasadnienia warto przytoczyć, „[z]godnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie chronionej w art. 8 EKPC prywatności jednostki, potencjalnie dopuszczalna jest ingerencja władzy (ustawodawczej, wykonawczej, sądowej) w sferę tej prywatności, jeżeli tylko odpowiada pewnym kryteriom. [...] Niezbędne więc jest istnienie dostatecznie precyzyjnej i konkretnej podstawy prawnej wkroczenia w postaci ustawy. Oznacza to, że nie jest dopuszczalne wprowadzanie ograniczeń (tu: prywatności) aktami innej rangi. Nawet gdy dokonano tego w ustawie, jednak ma ona charakter nazbyt ogólny, blankietowy, mało konkretny, gdy jest to ustawa kompetencyjna, z której wyprowadza się wnioskowanie z celu na środki – wówczas przesłanka konkretnej podstawy ustawowej nie będzie spełniona. Przekonuje o tym orzecznictwo na tle EKPC i jej art. 8 w związku z kwestiami czynności operacyjno-rozpoznawczych: np. w sprawach przeciw Francji (sprawy *Kruslin przeciwko Francji*, 11801/85 i *Huvig przeciwko Francji*, 11105/84 z 24 kwietnia 1990 r.). [...] Ustawodawstwo francuskie uznano za nieodpowiadające tym kryteriom, podobnie jak ustawodawstwo krajowe w sprawie *Malone przeciwko Wielkiej Brytanii* (8691/79), wyrok z 2 sierpnia 1984 r. (sprawy dotyczyły zbierania informacji i zakładania podsłuchów). Uznano, że miejscowe ustawy są zbyt ogólne i mało konkretne, a to powoduje, że mimo iż prowadzenie tych czynności było wprawdzie przewidziane ustawowo, to jednak konkretność samych ustaw nie pozwalała na pomyślny wynik testu z art. 8 ust. 2 Konwencji” (por. podobny wyrok TK z 23.06.2009, K 54/07, dotyczący niekonstytucyjności przepisów ustawy o CBA z 2006 r., w którym również antyobywatelskie posługiwanie się argumentem z celu na środki zostało napiętnowane).

[6. CHARAKTERYSTYKA] Rozumowanie z celu na środki nie zostało wprost ujęte w żadnym z aktów normatywnych, dlatego należy uznać je za rozumowanie prawnicze. Topos ten trzeba uznać za normę, która nadaje się do zastosowania w sposób ważeniowy, a także subsumpcyjny, właściwy normom-regułom. Jego teoretycznoprawna charakterystyka zależy m.in. od tego, czy rozumiemy ten topos jako przenoszący racje, czy powinność. Przyjmując, że transfer dotyczy wyłącznie racji działania, trudno mówić o stosowaniu subsumpcyjnym. Jeśli fakt, że mam racje, by dokonać *A*, sprawia, że mam racje na rzecz *S* (rozumianego jako środek do realizacji *A*), nietrudno dostrzec, że ostateczne rozstrzygnięcie, czy powinienem dokonać *A*, zależy będzie od wzięcia pod uwagę i zważenia również innych występujących w danym stanie rzeczy racji działania. Przykładowo ktoś *prima facie* powinien dokonać *A* z uwagi na istniejące racje (np. związane z faktem złożenia obietnicy), jednak *all things considered* ta powinność może zaniknąć, bo przeważą racje za podjęciem działania innego niż *A*. Jeśli jednak przyjmiemy, że transfer dotyczy powinności, należałoby się skłonić raczej ku rozumieniu regułowemu komentowanego toposu. Skoro bowiem powinność dokonania *A* pociąga za sobą powinność dokonania *S* będącego środkiem do *A*, można dostrzec, że nie ma tutaj miejsca na jakiegokolwiek ważenie dotyczące tego, czy rzeczywiście powinno się *S* – naturalnie przy założeniu, że chodzi o powinność definitywną.

Również pozostałe wymiary charakterystyki toposu z celu na środki zależą od podstawowych rozstrzygnięć dotyczących jej rozumienia. O ile bowiem pojmowanie tego wnioskowania jako przenoszącego powinność może skłaniać do uznania go przede wszystkim za topos stosowany w kontekście odkrycia, o tyle ujęcie w kontekście przenoszenia racji działania wiązać go może silniej z uzasadnianiem decyzji prawnych. Transfer powinności pozwala bowiem odkryć w drodze inferencji pewne powinno zachowania powiązane deontycznie z przyjętym celem; transfer racji pozwala zaś na znalezienie uzasadnienia na rzecz podjęcia pewnych, związanych z wcześniej określonym celem, działań.

[7. KRYTYKA] Racjonalność instrumentalna, której paradygmatycznym przykładem jest komentowany topos, została na przestrzeni dziejów poddana wnikliwej i rozległej krytyce. Nie wdając się w szczegółowe dyskusje dotyczące różnych ujęć wnioskowania z celu na środki, o których była już mowa, można zauważyć, że wśród filozofów istnieje przede wszystkim jeden uniwersalny zarzut związany z rozumowaniem instrumentalnym: problem sceptycyzmu. W podstawowym ujęciu sprowadzać się on będzie do obserwacji, że jeśli racjonalność instrumentalną uzna się za kolejną z przesłanek wnioskowania (konieczną np. do wywnioskowania, że jeśli powinno się *A*, to powinno się również *S*), konieczne będzie uzasadnienie tej

przesłanki, jeśli zaś uzna się ją za coś innego niż przesłankę, niezbędne stanie się uzasadnienie, dlaczego konieczne jest stosowanie takiej, a nie innej zasady wnioskowania. Jak w przypadku każdego sceptycyzmu filozoficznego, tak i w sceptycyzmie dotyczącym racjonalności instrumentalnej odnaleźć można wiele różnego rodzaju rozwiązań powstających problemów. Ujmując kwestię ogólnie, da się jednak zauważyć, że podstawowy zarzut służący odrzuceniu argumentacji sceptycznej polega na uznaniu, iż racjonalność instrumentalna ma pewien specjalny status (zob. Dreier 2001), bądź że sceptycyzm w stosunku do racjonalności instrumentalnej jest nie do pogodzenia z przyjmowanym powszechnie rozumieniem normatywności (zob. Parfit 2006).

Argumenty krytyczne przeciwko prawniczym wnioskowaniom z celu na środki można również budować na zdecydowanie niższym poziomie abstrakcji. Przykładowo biorąc pod uwagę ich praktyczne zastosowania w rozumowaniach prawniczych, nie należy zapominać o tym, że stan nauk społecznych (a tym bardziej tzw. wiedzy potocznej) nie pozwala na niezawodne przewidywanie wystąpienia określonych następstw faktycznych naszych działań, o czym w kontekście konsekwencji decyzji interpretacyjnych przekonująco pisze Krzysztof Pleszka (1996: 114 n, w szczególności 148–149; zob. też podobne uwagi w kontekście realizacji norm programowych w: Gizbert-Studnicki, Grabowski 2019: 129–131). Tym samym posługiwanie się kategoriami pojęciowymi warunku wystarczającego i warunku koniecznego może budzić uzasadnione wątpliwości poznawcze.

[8. REKOMENDACJA/WSKAZÓWKI] Rozumowanie z celu na środki jest powszechnie stosowanym argumentem prawniczym i nierozsądne byłoby rekomendowanie jego ograniczenia. Topos ten jednak bywa bardzo często stosowany w sposób powierzchowny. Zastosowanie tego wnioskowania najczęściej sprowadza się do stwierdzenia, że jakiś środek jest konieczny bądź wystarczający do osiągnięcia jakiegoś celu i właśnie dlatego środek ten należy zastosować. Takie wnioskowanie, choć niekoniecznie niepoprawne czy nieuzasadnione, zdaje się omijać podstawowe wątpliwości, wyrażane w szczególności przez ważeńiowe ujęcie omawianego toposu, sprowadzające się do rozstrzygnięcia, czy rzeczywiście racje przemawiające za konkretnym środkiem do osiągnięcia danego celu są uzasadnione i przekonujące, jako takie i w konfrontacji z innymi racjami oraz opcjami działania. Wszak, parafrazując przykład użyty przez Johna Broome’a (2005: 7), fakt, że najskuteczniejszym środkiem do likwidacji uczucia głodu jest zabicie się, nie oznacza, że to rozwiązanie najlepsze – tej tezy trzeba dopiero dowieść. Warto także pamiętać o zdroworozsądkowej przestrodze, wyrażonej w *Traktacie o argumentacji* przez Chaïma Perelmana i Lucie Olbrechts-Tytecę: „Jeśli wartość środków ma zostać

wzmocniona ich celem, to środki muszą oczywiście być skuteczne: ale to nie znaczy, że muszą być najlepsze” (NR: 277).

[9. ARGUMENTY POWIĄZANE] Argument z unikania sprzeczności ($\rightarrow 32$); Argument teleologiczny (celowościowy) ($\rightarrow 36$); Argument z natury rzeczy ($\rightarrow 38$); Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw ($\rightarrow 64$); Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka ($\rightarrow 65$).

[LITERATURA] *Arystoteles* (1982), *Etyka nikomachejska*, tłum. i oprac. D. Gromska, wyd. 2, Warszawa; *J. Broome* (2005), *Have We Reason to Do as Rationality Requires? – A Comment on Raz*, *JESPh Symposium* 1, 1–8; *R. Cohon* (2018), *Hume’s Moral Philosophy*, w: E.N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), [<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/hume-moral/>]; *J. Dreier* (2001), *Humean Doubts about Categorical Imperatives*, w: E. Millgram (red.), *Varieties of Practical Reasoning*, Cambridge–London, 27–49; *M. Florczak-Wątor* (2009), *Możliwość kontrolowania przez Trybunał Konstytucyjny swobody ustawodawcy w zakresie realizacji norm programowych*, *PSejm XVII/4*, 111–127; *T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski* (2019), *Normy programowe w Konstytucji* (1997), w: T. Gizbert-Studnicki, *Pisma wybrane. Prawo. Język, normy, rozumowania*, red. M. Araszkiewicz i in., Warszawa, 126–142; *W. Gromski* (2016), *Instrumentalne wynikanie norm*, w: *Leksykon*, 299; *W.F.R. Hardie* (1980), *Aristotle’s Ethical Theory*, wyd. 2, Oxford–New York; *D. Hume* (1896), *A Treatise of Human Nature*, red. L.A. Selby-Bigge, Oxford, [http://oll-resources.s3.amazonaws.com/titles/342/0213_Bk.pdf]; *A. Kolnai* (1961–1962), *Deliberation Is of Ends*, *PAS* 62, 195–218; *I. Kant* (2009), *Uzasadnienie metafizyki moralności*, tłum. M. Wartenberg, Kęty; *M. Korsgaard* (1986), *Skepticism about Practical Reason*, *JPh* 83/1, 5–25; *S. Lewandowski* (2013), *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*, Warszawa; *E. Łętowska, K. Pawłowski* (2012), *Cel środki uświęcający*, *EPS* 12, 57–58; *D. Parfit* (2006), *Normativity*, *OSM* 1, 325–380; *K. Pleszka* (1996), *Uzasadnianie decyzji interpretacyjnych przez ich konsekwencje*, Kraków; *J. Raz* (2005), *The Myth of Instrumental Rationality*, *JESPh* I/1, 1–28; *K. Wojtyczek* (2004), *Ciężar dowodu i argumentacji w procedurze kontroli norm przez Trybunał Konstytucyjny*, *PSejm XII/1*, 9–27.

[MFW, AG, RM]

Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>

